

experience, where the gender schemes that hinder the processes of self-identity are fixed.

Today there is not any single "theory of social construction" that could fully reveal peculiarities of the creation of gender and gender experience of an individual. Nor are there any existing "constructivist practices" that would allow to definitely conclude about the mechanisms of forming subjective experience of men and women. However, we can talk about a number of generalizations, particularly the spectrum of analysis in the social constructivism shifts to gender determination of social construction of sexes. In this case, the subject of study changes: society, not sex, is the main object of the analysis in its impact on the formation of subjective experience of an individual in the system of social expectations and requirements, which determines an individual according to his/her aptitude to self-identification and relation of himself/herself to the perfect holder of features of a "real" man or a woman. Socio-cultural interpretations of gender direct the formation of gender experience of an individual, which is a system of interpretative schemes, concepts that define the relation and attitude of an individual to himself/herself, others and the world.

1. Gergen K. J. Psychological science in cultural context / K. J. Gergen, A. Gulerce, A. Lock, G. Misra. – American Psychologist, 1996. – P. 496-503.
2. Kessler, S. J. Gender Construction in everyday life: Transseksualism, Feminism and psychology / S. J. Kessler, W. McKenna. - Chicago, IL: University of Chicago Press, 2000. – pp. 11-29.
3. Koestner R. A Multifactorial Approach to the Study Gender Characteristic / R. Koestner, J. Aube // Journal of Personality 63:3. – Duky University Pres. September, 1995. – P. 681-710.
4. Spence J. T. Gender-related traits and gender ideology: evidence for a multifactorial theory / J. T. Spence // J. Pers. Soc. Psychol. – 1993. – V. 64. - № 4. – P. 624-635.
5. Goffman E. Frame Analysis of Gender / Erving Goffman // in C. Lemert and A. Branaman, eds., Goffman Reader . – Blackwell Publ, 1997. – pp. 201-208.
6. Lorber, J. The Social construction of gender / J. Lorber, S. A. Farrell. - Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992. – P. 374.
7. Zimmerman, D. H., & West, C. Doing Gender / Zimmerman, D. H., West, C. - Gender & Society, 1987. – pp.125-151.
8. Connell R. W. Introduction: Studying Australian Masculinities / R. W. Connell // Journal of Interdisciplinary Gender Studies, 1998. Vol. 3-2. – P. 3.

УДК 17.024.4:316.752 (=161.2)

Світлана Боцвінок

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ОБРАЗУ УСПІШНОСТІ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНЦІВ

У статті розкрито зміст поняття «практика успішності» і на підставі художніх текстів здійснено аналіз цінностей, які домінували в часи козацтва, та їх впливу на формування образу успішності у свідомості українця. Також висвітлено фактори, що

впливали на формування моделі успіху особистості на різних етапах становлення української нації і до сьогодні. Здійснено своєрідний цикл формування психологічної моделі успішності та визначено вплив привнесеної постмодернізмом культури на формування уявлень людей про індивідуальний і соціальний успіх. Розглянуто позитивні й негативні впливи постмодернізму на схему сутності та шляхи досягнення успіху людини.

Ключові слова: практика успіху, успіх, суспільство, культура, цінності, українська ідентичність.

The article explains the concept of the practice of success, analyses the values that dominated at the time of the Cossacks and their impact on the image of success in the Ukrainian consciousness using the Ukrainian literature. The article also highlights the factors that influenced the generation of individual models of success at different stages of the Ukrainian nation development and up to the present. The specific cycle of psychological success model development is analyzed and the influence of the culture introduced by the postmodernism on the generations of people ideas about individual and social success is determined. Positive and negative impact of postmodernism on the essentiality and the ways of the success achievement is observed.

Key words: the practice of success, success, society, culture, values, ukrainian identity.

Актуальність дослідження. Зі зміною історичних епох поступово змінюються економічні, політичні та соціальні умови життєдіяльності людей, їхня культура й ментальність, проте деякі практики зберігаються протягом століть, забезпечуючи стійкість традиційних норм і цінностей народу. У зв'язку із цим для адекватного розуміння процесів формування успіху людини в сучасних умовах великого значення набуває аналіз цінностей і способів соціально-економічних взаємодій українців, що визначали практики досягнення успіху. Ураховуючи специфічність і складність становлення української нації, розглядатимемо періоди історії нашого народу досить широко: частково розглянемо Запорізьку Січ як військово-політичне утворення, що розвивалася на основі своєрідних традицій і звичаїв, а також звернемо увагу на часи, коли починали розвиватися капіталістичні відносини і до сьогодні – впливу постмодернізму як особливої духовної і культурної характеристики сучасної епохи, яка значною мірою ускладнила схеми сутності та шляхів досягнення успіху людини. Ця тенденція тією чи іншою мірою притаманна всім сучасним державам, однак в Україні існують і свої специфічні проблеми, пов'язані з тим, що після здобуття незалежності було зруйновано монополію комуністичної ідеології і проголошено принцип плюралізму думок, свободи культури. Проте свобода передбачає наявність сформованої самостійності людини з внутрішнім духовним опертям, тоді як в Україні виникла дезорієнтація культури й масової свідомості через нашарування перехідних станів соціального і культурного життя.

Аналіз останніх досліджень. За минулі роки з'явилося чимало праць, у яких аналізуються різні аспекти сутності й динаміки становлення ціннісних пріоритетів українців [2; 3; 7]. Досить активно вчені вивчають і проблему успіху людини [1; 5; 6]. Однак, не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання виникнення й розповсюдження цінностей життєдіяльності людини, формування моделі успіху особистості й досі

залишається недостатньо вивченим. Це пов'язано як із постійними змінами в ментальності громадян України. У зв'язку із цим *метою* статті є аналіз практик успіху в різні історичні періоди. Тому перед нами постають такі **завдання:**

1. Розкрити зміст поняття «практика успішності».

2. Здійснити аналіз цінностей та «образу успішності», які формувалися ще в часи ідеології козацтва, колективізму та з початком становлення незалежної України.

3. Розкрити вплив постмодернізму на формування досягнення успіху сучасного українця.

Виклад основних положень. Актуальним для нас стало питання вивчення практик успіху, а саме: де вони зафіксовані, які саме фігурують практики і як вони відображаються у свідомості українця. Однак, перш ніж аналізувати окреслену проблему, з'ясуємо, що собою являє власне це поняття. За Т. М. Титаренко, «практики успішності» – це синтетичний продукт злиття зовнішніх обставин, ситуаційних змінних та особистісних очікувань, диспозицій, схильностей, навичок, що є важливим чинником у формуванні успішної особистості [7]. А формуються вони за певним алгоритмом: від духовних цілей нації, суспільства, до повсякденних проявів ментальних моделей індивідуума, що детерміновані вже несвідомо, на рівні установок, сталих патернів поведінки, усталених стереотипів.

Тому, аналізуючи вищеописану проблему, передовсім слід зазначити, що в процесі розвитку соціально-економічних відносин одні цінності швидко сприймаються й легко адаптуються, а інші – відчужуються людьми. Значною мірою цей процес залежить від історично сформованих ментальних особливостей народу, що утворюють певну матрицю навколо ядра його культури. Це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність базових практик, які детермінують спрямованість людини мислити й діяти певним чином [5, с. 56]. Що стосується глибинних основ ментальності українського народу, то вони формувалися під впливом складних історичних обставин. З наукових досліджень відомо, що племена й народи, які заклали підвалини української нації, не перешкоджали проникненню чужої крові й культури. «Своїм» вважався будь-хто, якщо він погоджувався поважати громаду та звичаї, брати участь у військовому й економічному житті.

Якщо аналізувати практики успіху у свідомості українця з часів ХІХ ст., (праці М. Бердяєва, М. Костомарова, М. Грушевського, В. Липинського, І. Данилевського), то історично так склалося, що впродовж тривалого періоду домінували колективні норми і цінності, які були умовою виживання як окремої особистості, так і громади в цілому [5, с. 56]. Оскільки те, що робив українець, означало вимушений характер і ніяк не спрямовувалося до успіху. Успіх десь розглядався як доля, що визначена вищими силами й спрямовує життя людини за допомогою випадку, якщо при цьому вона слідує традиціям. Такі повсякденні практики сприяли збереженню унікальної української

ідентичності, культури, але обмежували потенціал кожного члена громади, його активність, самостійність, прагнення досягти індивідуального успіху. У найбільш загальному вигляді образ успішної людини такий: добросердечна й добропорядна релігійна людина, яка визнає перевагу духовних цінностей над матеріальними, а колективне над індивідуальним. Здебільшого українці займалися хліборобством, були дуже щирі й гостинні, прагнули до самопізнання. В умовах общинних відносин, що ґрунтувалися на безпосередньому взаємному контролі за поведінкою кожної людини, зрівняльному розподілі обмежених матеріальних благ, велику роль відігравали цінності колективізму та взаємної підтримки. Тому колективний успіх був незрівнянно вагомішим за успіх індивідуальний.

Громада, колективні норми й цінності домінують у цей період у свідомості людини і вона ідентифікує себе лише з колективом, адже саме це є умовою виживання як окремої особистості, так і громади в цілому. Але разом із тим, уже на ранніх етапах становлення української нації в її ментальності й цінностях спостерігалася певна суперечність. З одного боку, українці жили громадою, бо вижити поодиночку було майже неможливо, проте з іншого, – вони завжди прагнули до усамітнення й не бажали жити великими родинами. Тобто існувала дихотомічність ціннісного ядра культури, що проявлялося в одночасній орієнтації як на цінності колективізму, так і індивідуалізму [5, с. 58].

Аналізуючи цю проблему, ми поринули ще в часи козацтва, оскільки ті практики закріпилися на генетичному рівні й вплинули на формування всієї української нації та її цінностей. На Запорозькій Січі найважливіше значення мало козацьке звичаєве право, яке ґрунтувалося на засадах колективізму, побратимства та взаємодопомоги. Це навіть відображається в тому, як вони голосували – підкидаючи шапки вгору [1].

Тобто практика успішності і культ успіху є передовсім культом героїчної рішучості, витривалості й твердості характеру, шляхетності, а також ідеї вільного життя, індивідуалізму, які не дозволяють пасивно чекати на удари долі, а, навпаки, наказують шукати всіляких найменших можливостей, щоб ті удари долі відвернути та не «заражатися» ніякими невдачами. Це безпосередньо ми можемо побачити в таких творах, як: «Чорна Рада», «Іван Підкова», «Гайдамаки». Популярність тих чи інших літературних героїв є певним показником стану масової свідомості, які відображаються на рівні поведінки. Узагалі Запорізька Січ – один зі світових феноменів, над яким замислювалися, який намагалися розгадати багато поколінь дослідників [4, с. 236], і навіть видатний український геній і провидець Т.Г. Шевченко, який висвітлював часи кріпацтва українського народу. Але образ козака став одним із центральних, а прикладом можуть стати такі поезії, як «Тарасова ніч», «У тієї Катерини», де фігурує культ козацької честі й звичаю побратимства. «Героїзм» і «мучеництво» – ось що ми бачимо у вільнолюбного народу. А сама постать Т.Г. Шевченка може бути «мотиватором» для молоді, адже він доклав титанічних зусиль, щоб реалізувати себе як особистість. І таких образів

національних героїв безліч. Однак нам нав'язують із Козаччини тільки «шароварщину» та комплекс «сільської інтелігенції». Але таємниця козацької величі криється в любові до рідної України, в прагненні до волі. Недаремно слово «козак» означало вільну людину з розумною головою і сильними руками варту наслідування. Однак протягом століть нашому народові нав'язувався образ каменяра, кріпака, селянина, як єдина іпостась національного героя. Тобто подавалася певна модель успіху й відповідно до неї у людей формувалось уявлення про світ і себе, яке в принципі не відповідало дійсності.

Тривала відсутність в українського народу власної держави також відбилася на перебільшенні зовнішніх, об'єктивних чинників у житті людини, у покладанні на них провини за свої біди й невдачі. Саме з цього коріння проростають такі ментальні характеристики нашого народу, як примирення з негативними соціально-економічними й політичними явищами, терплячість, відсутність амбіцій у досягненні індивідуального успіху і навіть більше – бажання позбавитися особистої відповідальності. Ураховуючи всі ці впливи, можна стверджувати, що ментальність народу, який тривалий час не мав власної державності й перебував у неволі, серйозно деформується, а ядро культури – «розмивається». На глибокому рівні психіки продовжують функціонувати попередні ментальні риси, але на них починають нашаровуватися засвоєні за час перебування в умовах неволі нові фрейми соціальних настанов. В українців ще більше розвивається консерватизм, який доповнюється комплексом меншовартості. Люди з такою системою цінностей не прагнуть до індивідуального успіху, оскільки неспроможні самостійно формувати вагомі цілі й недостатньо впевнені в собі, щоб їх досягати [5, с. 57]

Українська модель наразі викликає значне зацікавлення, оскільки за останні роки змінюється. Специфічна риса української формули полягає в тому, що ми зосереджені в основному на загальних цілях, мріях і відносно мало уваги надаємо тому, як їх можна досягти. Тому часто занижені амбіції, дії обережні, без ризику, з обмеженням ініціативи, частим копіюванням чужої моделі, без розгляду власних варіантів рішення. Українська тактика досягнення успіху відрізняється ще й тим, що на початку є значне завищення вимог, і тільки шляхом тривалих перевірок, похибок відбувається зниження позицій. Часто метафорою успіху є – «відрубати собі шматок побільше». Особливістю поведінки українців у процесі досягнення обраних критеріїв є швидка зміна настроїв і установок стосовно себе, свого шляху й свого успіху, зацікавленість тільки в особистім «Я», при цьому навколишній світ не є чинником інтересу [3, с. 342].

Що стосується початок становлення України як незалежної держави, то зберігалися ще радянські уявлення про соціальний успіх. Вони були пов'язані з високим рівнем освіти, достатньою матеріальною забезпеченістю, гідними умовами життя. Коли люди в масі своїй стали біднішими, відчули нестабільність і невизначеність, суспільство почало принципово змінюватися.

Змінилися й критерії, що було пов'язано з початком формування нових цінностей, тому нижче наведемо етапи формування їх.

1. На першому етапі, значною мірою критерії успішності здебільшого були успадковані ще від УРСР. Тоді це були посада й освіта. Успішними вважалися люди, що зробили кар'єру в таких галузях, як освіта, наука, медицина.

2. Через досить короткий час, коли впала економіка і, найголовніше, рівень життя, на першому місці і опинилися заробітки. І не мало жодного значення – легальні вони чи кримінальні. Підняття статусу кримінальних структур сприяли також ЗМІ, насамперед кіно, література. Демонструвати своє кримінальне минуле, помилки перестало було уже не соромно, а навпаки, навіть віталось в суспільстві.

3. Третій етап – коли відвертою належністю до криміналітету перестали хизуватися, а почали приховувати.

4. На четвертому з'явилося розуміння того, що влада – це бізнес. І головним критерієм успішності стала належність до влади, оскільки вона була інструментом отримання доходу. Зараз навіть неважливо, скільки в тебе грошей, а важливо, яку посаду ти обіймаєш в ієрархії влади – чиновницька впливовість. На жаль, сьогодні все це ще триває.

Тому ми припускаємо, що в Україні панує міжмоделля, а в суспільстві фігурують три базові схеми:

- матеріальні здобутки;
- соціальні відносини;
- управління власною ефективністю.

На жаль, розбудова незалежної держави і кардинальні зміни соціально-економічного устрою в Україні не супроводжувались адекватним формуванням системи ідеологічних орієнтацій і соціальних цінностей людей, що спричинило кризу в духовній, культурній та морально-етичній сферах. Процеси державотворення залишили осторонь такі проблеми, як формування національних ідей і відповідної ідеології, що стало однією з основних причин поширення соціально-економічної кризи на культуру й духовність суспільства.

Тому в українському суспільстві нашаровані різні цінності, а на сьогодні активно засвоюються цінності постмодерну, де основною тезою є: «Наполягання на рівноцінності різноманітних систем описування реальності та на праві людини обирати їх на власний розсуд, не вдаючись до аргументації свого вибору». Як зазначає Л. Бевзенко, «постмодернізм пропонує принципову припустимість і рівноправність найрізноманітніших життєвих укладів, ґрунтованих на різних культурних і філософських установах. Свобода особи розширюється до свободи вибору соціокультурного осередку своєї ідентифікації, до права змінювати його на інший як завгодно часто, продукуючи самостійно нові культурні стилі, якщо вони знайдуть послідовників, проте дотримуючись при цьому одного обмеження – пам'ятати про таку саме свободу іншого» [2, с. 47].

Аналізуючи сутність цих процесів, Л. Іонін зауважує: «Все, що за радянських часів було заборонено, нині

починає претендувати на культурне відродження і рівноправність, під яку постмодерністська філософія інтенсивно підводить фундамент» [8, с. 104]. На думку Л. Бевзенко, «питання про соціально схвалювану формулу успіху за таких умов стає вкрай проблематичним, оскільки розуміння успіху кришнаїта і мусульманина, панка і молодого рухівця, православного і феміністки дуже різні. Однозначного рішення тут не варто і шукати, а в межах постмодерністського проекту просто не можливо. Постмодерн наполягає на праві кожного жити відповідно до своєї моделі світобачення, на толерантності, суверенітеті кожної особистості й кожної культурної форми» [2, с. 48]. Річ у тім, що в умовах відсутності чітких ідеологічних і культурних орієнтирів постає запитання: наскільки позитивними, тобто такими, що сприяють розвитку і самореалізації людини через досягнення успіху, є філософія постмодернізму і ґрунтовані на ній життєві настанови? Перше, на що слід звернути увагу, – це те, що постмодернізм базується на плюралізмі, а отже, відповідає сучасним тенденціям розвитку світу, і тому це, безумовно, позитивна теорія. У той же час негативна складова полягає в тому, що, на нашу думку, постмодернізм поступово стає життєвою філософією для бідних, яка не створює підґрунтя для спрямованості людини на самореалізацію та досягнення успіху. Сьогодні суспільство вже готово визнати, що будь-хто, навіть бідна людина, може вважатись успішним, бо гонитва за кар'єрою, грошима, багатством замучила всіх, а в період доби модерну головним гаслом було «збагачуйтесь». І всі мріяли зробити кар'єру та збагатитися будь-якою ціною.

Можна сказати, що суспільство стомилося, воно розчароване. І ось тому виникла нова філософія, яка дозволяє тлумачити будь-який спосіб життя людини як правильний та успішний. Однак від того, як ми формально сприйматимемо ті чи інші процеси, їхня реальна соціальна сутність не зміниться. В умовах постмодерну розшарування суспільства на соціальні групи, поділ на багатих і бідних, на тих, хто може собі дозволити якісний відпочинок, освіту чи лікування, і тих, хто не може розв'язати навіть нагальних життєвих проблем, нікуди не щезає. Тому, з нашої точки зору, в умовах постмодерну формула «злидар = невдаха» стає більш завуальованою новою практикою «живи як забажаєш». Проте, суспільство стає більш толерантним до різних соціальних груп, до успіху і невдач інших, бо й самі в нових ринкових умовах досягли не дуже багато. Тож в епоху постмодерну не зникають нерівність і соціальна стратифікація, а тому не зникає індивідуальний і соціальний успіх. І сьогодні необхідно розробляти нову модель успіху, однак зі збереженням традиційної ідентичності українського народу.

Висновки. Таким чином, аналізуючи проблему успішності, яку ми досліджуємо через практики, оскільки вони постулюються через соціокультурне середовище, ми здійснили невеличкий історичний екскурс та аналіз цінностей у різні епохи. Це дозволяє дійти висновку, що формування у

свідомості українця образу успішності здійснювалося поступово й ситуативно, під впливом багатьох часто протилежних факторів. Наприклад, у часи козацтва практикою успішності й культом успіху передовсім були героїчна рішучість, витривалість, твердість характеру, шляхетність, а також ідеї вільного життя, індивідуалізму, що ґрунтували на засадах колективізму, побратимства та взаємодопомоги. Що стосується Радянських часів, то панувала ідея колективізму, хоча уявлення були зовсім іншими, адже мотивація людей мала вимушений характер.

Отже, в результаті вищеописаного впливу в Україні фігурує міжмоделля успіху, однак постмодернізм нам пропонує тлумачити успіх як будь-який спосіб життя, що буде визнаватися правильним та успішним і залежатиме тільки від власної мотивації та від особистісних здібностей людей втілювати наявні можливості в реальність.

1. Головаха Є. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки / Є. Головаха // Україна – 2002.: Моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Либідь, 2002. – 543 с.
2. Бевзенко Л. Д. Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Д. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
3. Маркозова О. О. Зміна уявлень людей про успіх як наслідок ідеологічних впливів постмодернізму / О. О. Маркозова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. –Х : Право, 2013. – № 5 (19). – С. 338–345.
4. Лавров П. І. Історія південно-східної України / П. І Лавров. – К. : Либідь, 1996. – 578 с.
5. Маркозова О. О. Ситуативне формування фрейму «успішна особистість»: ретроспективне пізнання / О. О. Маркозова // Гуманітарний часопис. – 2015. № 3/4 С. 55–59.
6. Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии разума / Г. Бейтсон ; пер. Д. Федотов. – М. : Книга 2010. – 248 с.
7. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики особистісного життєконструювання : монографія / Тетяна Михайлівна Титаренко; / Національна академія педагогічних наук України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.
8. Ионин Л. Г. Основания социокультурного анализа : учеб. пособие / Л. Г.Ионин. – М. : Изд-во РГГУ, 1995. – 151 с.

УДК 316.64: 32: 316.621

Надія Вітюк, Святослав Вітюк

ПОЛІТИЧНІ УСТАНОВКИ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті репрезентовано результати проведеного авторами теоретичного та емпіричного дослідження проблеми політичної активності сучасної молоді. Проаналізовано зміст понять «політична активність», «політична пасивність», «політична установка», розглянуто рівні й форми вияву політичної активності індивіда та групи, структуру